

Bu gün Azərbaycanın iqtisadiyyatı dinamik inkişafdadır, ictimai həyatda, iqtisadi, siyasi və sosial sahələrdə köklü dəyişikliklər yaşanmaqdadır. Gəlirlər davamlı olaraq artmış, inflyasiya azaldılaraq nəzarət altına alınmış, ticarət balansını ardıcıl müsbət saldoya dəyişmişdir. Ölkədə bank-maliyyə, tikinti, infrastruktur, mədəniyyət, informasiya texnologiyaları və digər sahələrdə nəhəng addımlar atılmışdır. Bu tərəqqinin nəticəsində isə, insanlar gələcəyə artan etimad və təhlükəsizlik hissi ilə baxırlar. Bütün bu dəyişikliklər Azərbaycanda insan inkişafının təzahürləridir. İnsan inkişafı insanların seçimlərinin genişləndirilməsi və insan bacarıqlarının artırılması prosesidir.

Bu seçim və imkanların genişləndirilməsi isə insanların uzun və sağlam həyat yaşaması, təhsil və bilik əldə etməsi, layiqli həyat səviyyəsinə malik olması və onların həyatına təsir edəcək qərarların qəbulunda və ümumiyyətlə, ictimai həyatda fəal iştirak etməsi deməkdir. İnsanların böyük dəyər verdiyi həyat obrazını yaşamaq imkanları olmasa, bu, yalnız onların həyatının kasadlığı demək deyil, həm də ölkənin həyatından mühüm inkişaf fürsətlərinin yoxa çıxması deməkdir. Ona görə də, insan inkişafı paradigması, məhz bu sözlərlə başlayır: "Hər bir dövlətin həqiqi sərvəti onun insanlarıdır." Bu gün insan inkişafı konsepsiyası ən ətraflı və çoxşaxəli inkişaf modeli sayılır. Konsepsiya hər bir inkişaf problemini, o cümlədən, iqtisadi artım, sosial sərmayələr, insanların səlahiyyətlənməsi, baza ehtiyaclarının və sosial müdafiənin təmin edilməsi, siyasi və mədəni azadlıqlar, ətraf mühitin qorunması, gender bərabərliyi və ictimai həyatın digər aspektlərini əhatə edir. Bu yanaşmanın banisi sayılan mərhum pakistanlı iqtisadçı-alim Məhəbub ul Haqın təbirincə desək, insan inkişafı texnokratik və ya fəlsəfi nəsnə deyildir - o, həyatın inikasidir. Kon-

inkişafının templerinə müəyyən obyektiv və tarixi səbəblər mənfi təsir göstərmişdir. 1988-ci ildən etibarən, Ermənistan Respublikası ilə davam edən münaqişə və 1 milyona yaxın qaçqın və məcburi köçkünlərin yerləşdirilməsi, keçmiş SSRİ məkanında iqtisadi münasibətlərin qırılması və ümumi siyasi-iqtisadi tənəzzül, yeni beynəlxalq tərəfdaşlıqların yaradılması tələbləri, xarici dövlətlər tərəfindən müdaxilələr və nüfuz dairəsi uğrunda geosiyasi oyunlar, müstəqilliyini yenidən qazanmış gənc Azərbaycan dövləti üzərinə ağır iqtisadi, sosial və siyasi təzyiqlər qoymuşdu. Ümummillət Lideri Heydər Əliyevin 1993-cü ildə Prezident seçilməsi ilə, daxili siyasi sabilliyin gətirdikcə təmin edilməsi, 1994-cü ildə atəşkəs haqqında razılığın əldə olunması və daha sonra Azərbaycanın karbohidrogen resursları üzrə müqavilələrin yekunlaşdırılması nəticəsində, ölkənin həyatında çoxdan arzulanan yeni inkişaf mərhələsi başlanmışdır. Artıq qeyd olunduğu kimi, bu müddət ərzində, Azərbaycanda xeyli nailiyyətlərə imza atılmışdır. Azərbaycan global arenada öz mövqeyini və nüfuzunu təmin etmiş, bir çox beynəlxalq sammitlərə və Konvensiyalara qoşulmuş,

əsrin 80-ci illərinin sonunda tam formalaşmışdır. Bu konsepsiyanın əsas müddəası ondan ibarətdir ki, insanlar iqtisadi tərəqqinin yalnız vasitələri deyil, həm də yekun məqsədidir. Başqa sözlə desək, iqtisadi sərvətin yaranması və toplanması prosesində iştirak edən insanlar, son nəticədə, bu sərvətdən həm də bəhrələnmə bilməlidirlər. "Hər bir dövlətin həqiqi sərvəti onun insanlarıdır. İnkişafın əsas məqsədi əhalinin uzun, sağlam və yaradıcı həyat yaşaması üçün əlverişli mühitin yaradılmasıdır. Bu, özü-özlüyündə aydın olan həqiqət kimi səslənə bilər. Lakin bu həqiqət resursların və maliyyə sərvətinin toplanması kimi qısamüddətli 18 prioritetlərin fonunda asanlıqla yaddan çıxarılır. 1948-ci ildə BMT Baş Assambleyası tərəfindən İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin qəbul edilməsi müasir dövrdə inkişafın əsas məqsədinin, məhz insan rifahı olmasını təsdiq etdi. Sonrakı illərdə BMT-nin bir sıra forumları və konfransları insan inkişafının müxtəlif aspektlərinə həsr olundu və insanlara yönəlmiş inkişaf prinsipi dönə-dönə vurğulandı. İnsan inkişafı haqqında müasir təsəvvürlərin formalaşmasında Məhəbub ul Haqın və Amartya Se-

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDİF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Azərbaycanda insan inkişafı konsepsiyası

sepsiyaya görə, iqtisadi artım ümumi inkişaf üçün vacib şərt olsa da, həqiqi tərəqqi üçün kifayət deyil. Artan iqtisadi sərvət heç də, avtomatik olaraq, insanların həyat şəraitinin yaxşılaşmasına, cəmiyyətdə bərabərliyin və təhlükəsizliyin təminatına zəmanət vermir. Bunun üçün iqtisadi inkişaf sosial təşəbbüslər və islahatlarla müşayiət olunmalıdır, çünki inkişafın ümdə məqsədi maliyyə resurslarının və iqtisadi sərvətin toplanması deyil, insanların dəyər verdiyi sahələrdə (sağlamlıq, təhsil, təmiz ətraf mühit, münaqişəsiz ictimai həyat, milli-mədəni varlıq və sair) seçim və imkanların, hüquq və azadlıqların təmin edilməsidir. İqtisadi artım ilə insan tərəqqisi arasındakı əlaqə öz-özünə, avtomatik surətdə olmur, o, məqsədyönlü dövlət siyasəti və iştiraklı qərar qəbulu prosesi tələb edir. İnsan inkişafı BMT çərçivəsində formalaşmış və fəaliyyət yönümlü konsepsiyadır. 1990-cı ildən beynəlxalq gündəmdə olan və əksər dövlətlər tərəfindən qəbul edilərək dəstəklənən insan inkişafı yanaşması Azərbaycandan da yan keçməmişdir. Azərbaycanda insan

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ətrafında danışıqlar prosesinə təkən vermişdir. 2000-ci illərin davamlı iqtisadi artım tempi sayəsində, Azərbaycan Dünya Bankı tərəfindən "yuxarı-orta" gəlirli ölkələr kateqoriyasına daxil edilmiş və global maliyyə-iqtisadi böhranın ölkəyə təsiri başqa dövlətlərə nisbətən qat-qat yumşaq olmuşdur. Məqsədyönlü daxili siyasət nəticəsində, ölkədə yoxsulluğun səviyyəsi 2001-ci ildəki 49%-dən 2013-cü ildə 6%-dək enmişdir. Təhsil, səhiyyə, nəqliyyat infrastrukturunu, tikinti-inaşaat, əhalinin sosial müdafiəsi, təbii sərvətlərin qorunması, alternativ enerji və digər mühüm sahələrdə müxtəlif islahatlar, proqramlar və yenilikçi təşəbbüslər həyata keçirilmişdir. İnsan inkişafı indeksinə əsasən, Azərbaycan artıq bir neçə ildir ki, Küveyt, Rusiya Federasiyası, Malayziya və Türkiyə kimi dövlətlərlə yanaşı, "yüksək insan inkişafı" ölkələri qrupunda yer tutmuşdur. Bununla yanaşı, inkişaf davamlı bir prosesdir və bütün bu nailiyyətlər hələ yolun sonu demək deyil.

İnsan inkişafı konsepsiyası XX

nin ən böyük rolu olmuşdur. "İnsan inkişafı haqqında düşüncələr" kitabının müəllifi kimi bu mövzunu hərtərəfli araşdırmış pakistanlı iqtisadçı-alim Məhəbub ul Haq həm də 1990-cı ildə BMT-nin İnsan İnkişafı haqqında ilk hesabatının təşəbbüskarı olmuşdur. Bu yeni konsepsiyanın nəzəri əsaslarını isə iqtisadi elmlər sahəsində Nobel mükafatı laureatı Amartya Sen daha da genişləndirmiş və təkmilləşdirmişdir. İnsan inkişafı konsepsiyasının baniləri sayılan bu iki mütəfəkkirin fəaliyyəti sayəsində inkişaf anlayışına yeni nəfəs gəlmişdir. Bu gün inkişaf mərkəzində insanın durduğu bir proses kimi təyin edilir, inkişaf prosesi isə, yalnız maddi və iqtisadi rifahın toplanması deyil, insanlar üçün imkanların genişləndirilməsi kimi dəyərləndirilir. Dövrünün yenilikçi ideyası sayılan insan inkişafı yanaşması Məhəbub ul Haqın təşəbbüsü və sonradan rəhbərliyi ilə BMT İnkişaf Proqramının ekspertlər qrupu tərəfindən təkmilləşdirildi və 1990-cı ildən etibarən, hər il nəşr olunan İnsan İnkişafı haqqında Qlobal Hesabatın konseptual bünövrəsinə çevrildi. BMT-

nin İnsan İnkişafı haqqında ilk hesabatında müəyyən edildiyi kimi, "insan inkişafı" insanların seçimlərinin genişləndirilməsi prosesidir. Bu seçimlərdən ən vacibləri uzun və sağlam həyat yaşaması, təhsil əldə edilməsi və layiqli həyat şəraitidir. Əlavə seçimlərə siyasi azadlıq, insan hüquqlarının və özünə hörmət (ləyaqət) hissəsinin təminatı daxildir. İnsan inkişafı - insan həyatının bütün mərhələlərində və aspektlərində adamların daha geniş seçimlərə malik olmalarının təmin edilməsi prosesidir. "İnsan inkişafı" uzun, sağlam və yaradıcı həyat sürmək, dəyər verdikləri hər hansı məqsədlərə nail olmaq və hamı üçün ümumi olan planetdə ədalətli "İnkişafın" vəzifəsi yoxsulluğun ən bədbin təzahürləri üzərinə prinsipi- al hücumun təşkili kimi qəbul edilə bilər. İnsanlar ister fərd kimi, isterse də qrup olaraq, insan inkişafının həm benefisiarları, həm də aparıcı qüvvələridir. İnsan inkişafı, sadəcə, təhsil və səhiyyəyə sərmayələrin qoyuluşu ilə insan qabiliyyətlərinin artırılmasından ibarət deyil. Bu modeldə artım və məşğulluq üçün əlverişli mühitdə həmin qabi-

liyyətlərin, bütövlüklə, istifadəsi imkanlarının yaradılması da nəzərdə tutulur. İnsan inkişafı modeli iqtisadi artımı mühüm şərt kimi qəbul edir, ancaq eyni zamanda, onun keyfiyyətinə və iqtisadi faydaların paylanması strukturuna, onun insan həyatı ilə əlaqəsinə və davamlılığına da xüsusi diqqət ayırır. İnsan inkişafı yanaşmasının ilk təqdimatından sonrakı 20 illik ərzində, dünyada bir çox əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermiş və yeni global çağırışlar (qlobal iqtisadi-maliyyə böhranı, iqlim dəyişikliyi, yeni geosiyasi proseslər və s.) ortaya çıxmışdır, nəticədə isə, inkişaf prioritetlərinə və strategiyalarına ənənəvi yanaşmalar, həmçinin, indiyədək bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin dominantlıq etdiyi inkişaf nəzəriyyələri yenidən araşdırılır. Müasir tarixi şəraitin özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, yaşadığımız dövrdə müxtəlif ölkələrin sosial-iqtisadi, siyasi və sosial-mədəni inkişafının qarşılıqlı asılılığı və təsiri insanları global çağırışlar və problemlər qarşısında birləşməyə vadar edir.

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru